

Kirik ja inimesed

Margit Pärteli

kihelkonnapäeval kõlanud ettekanne (pisut lühendatud)

Kui tumm tunnistaja seisab vana Jõelähtne kirik meie ees - ta on näinud kõiksugu aegu ja inimesi nende sünnist kuni surmani. Mis on inimese üürrike elu võrreldes kiriku pika ajalooga? Ja mis oleks kirik praegu ilma nende eludeta? Põlvest põlve on inimesed tema eest hoolt kandma pidanud – olgu siis sunniga või ilma. Läbi vaeva ja raskuste, jäädes ise mineviku tundmatuteks ajalootegelasteks, on inimesed meile parandanud väärtusi, mida praegu imetleda võime. Ka Jõelähtne kirik on seesugune konkreetne side kauge mineviku ja inimestega, kellest vaid üksikud meile teada ja tuntud on. Räägiksimegi täna sellest, kuidas olid inimesed seotud kirikuga.

Eesti ristiusustamisel kasutati ära ajaloolist muistsete kihelkondade haldusjaotust ning nende põhjal moodustati ka kirikukihelkonnad. Inimesed hakkasid kuuluma oma kiriku juurde ning nad märgiti üles ka kirikuraamatutesse. Keskaja jooksul olid kirikukihelkonnad tähtsamateks haldusjaotusüksusteks.

Kiriku asukohta ei valitud juhuslikult – võimalik, et just sellest ajast on pärit ka ütlus “kirik keset küla” – tuli arvestada, et kõigil oleks võrdne maa kirikusse tulla. Rahvas räägib kiriku asukohavalikust, kuidas keegi ei tahtnud tähtsat otsust teha ja siis rakendati härg vankri ette, laoti palgikoorem vankrile ja anti loomale piitsa. Sel kohal, kus härg seisma jäi, pidigi olema õige koht kiriku ehitamiseks. Tõsilugu on ka see, et esimesi kirikuid ehitati muistsetele pühapaikadele kasutamaks ära rahva austust nende kohtade suhtes. Jõelähtne kiriku asukoht tundub olevat pisut erinev kui mõnikümne meetrit kaugemal – muld on siin sügavam ja edukalt kasvavad suured puud, mida läheduses nii kergesti mujalt ei leiagi. Võimalik, et kunagi oli siin hiiemets või püha allikas, muistne külagi oli ju siin lähedal.

Vana Jõelähtne kihelkond oli alul päris suur, haarates endasse ka hilisema Harju-Jaani kihelkonna. Hiljem hõlmas see tüki praegustest Kuusalu ja Rae valdadest ning Jõelähtne ja Viimsi vallad. Jõelähtne kihelkonna rahvaarvu kasvades rajati kaugematesse nurkadesse abikirikud: Randveresse ja Prangli saarele. Oli veel kolmaski pühakoda – vana Saha kabel, mille kohta hulgaliselt jutte ja legende rahva hulgas liikumas.

Rahva suhtumine usku oli ilmselgelt vaenulik, kuna nüüd püüti seda peale suruda väcvõimuga. Samas ei saa väita, nagu oleks see olnud täiesti võõras eestlastele. On ju teada, et ammu enne ristisõdijate saabumist liikus Maarjamaa pinnal esimene Eesti piiskop Fulco koos eestlasest munk Nicolausega. Samuti arvatakse, et ristiusu pühakodasid oli siin ja seal juba varem. Usundiloolased arvavad, et eestlaste muinasusk võis oma tolerantsuses endasse rahumeeli sobitada ka ristiusu. Selge on aga see, et ladinakeelne missa jäi inimestele võõraks. Kirik kujunes ka maa anastanud isandate käsilaseks just maksukoormise suurendamise ehk rahva rõhumise alal, nõudis ta ju kõigilt oma liikmetelt kümnist.

Jumalateenistused. Alul peeti kirikus jumalateenistusi katoliku kommete kohaselt. Martin Lutheri

tegevus Saksamaal ja 1517. aastast alguse saanud katoliku kiriku reformatsioon, mis Tallinnasse jõudis 1523. aastal, hakkas maarahvast rohkem kiriku rüppe tooma. Jultusi hakati nüüd pidama maakeeles ning tasapisi hakkas levima ka lugemisoskus. Vaieldamatult on meie rahva moraal enim mõjutatud just luterlikust õpetusest – kasvõi näiteks töökuse tähtsaks pidamine.

Koguduse õpetajad

Aegade jooksul on kogudusel olnud palju vaimulikke, kaks neist on olnud ka väga hoolsad kroonika kirjanemisel, mis annavad meile hea ülevaate inimeste elu-olust: 1714 – 42 tegutses siin Heinrich Christopher Wrede ning 1829-1859 Gustav Heinrich Schudlöffel. Viimase elu ja töö vääriks eraldi uurimist, sest ta on jätnud tugeva jälje filoloogi ja folkloristina ka meie kultuurilukku. Tuntuks sai ta eeskätt oma tõlgetega (saksa keelest eesti keelde) ja uue eesti kirjakeele esimese praktilise kasutajana, aga ta on tähendanud üles ka suure hulga Harjumaal rahvaluulet. Schudlöffeli ajal ehitati ka praegused Prangli ja Randvere kabelid.

Üks teenekaim, aga võib öelda ka markantseim kirikuõpetaja on olnud Paul Loppenowe, kes teenis siin kokku 32 aastat (1863-1895). Tema seadis sisse jõulu- ja vanaaastaõhtused jumalateenistused, mis alati palju rahvast kirikusse on toonud. Suured on Loppenowe teened ka hariduse edendamisel, kuna tema eestvedamisel hakkasid koolid tööle Jõelähtne köstri juures, Randveres, Jägalas Koeralooga rehes, Kostiveres ja Maardus. Tema tegemistesse mahub ka uue surnuaia rajamine, mis sisse õnnistati 1867. aastal. 1868 – 69 näljahäda ajal viis Loppenowe läbi korjandusi ning organiseeris hädaabitöid, mille käigus ehitati üles peaaegu kõik pae-kiviaiad kiriku ümber, ja sellega päästeti inimesi näljahädast. Loppenowe ajal viidi läbi suured ümberehitused kiriku sees: rajuti aknad põhjakülge, suurendati orelikoori, lõhuti põhjapoolne käärkamber, laiendati võidukaart koori ja pikihoone vahel, aknaid suurendati ja raamiti tinaraamidessse, kivipõrand ascndati laudpõrandaga jne. Loppenowe on isegi mõnda aega valekaebuse ja usutülide pärast vangis istunud. See võibolla ei üllatagi väga, sest rahva müllu on ta jäänud väga rahutu inimesena, kes isegi altaris teenimise ajal oli traavinud ühest äärest teise, kantslis kõneldes tagunud rusikatega vastu kantsli äärt ning trampinud jalgu.

Oscar Tomberg töötas pastorina Jõelähtmes 1895. – 1933. aastani ja kirjutas raamatu “Tagasivaade Jõelähtne koguduse möödunud aegade peale”, milles annab ülevaate paikkonna ajaloost sajandite jooksul.

Kiriku teised ametimehed

Rootsi aja lõpust pannakse kiriku hea käekäigu eest hoolt kandma kaks ausat mõisnikusoost ametimeest – kiriku eestseisjad. Nad valiti kihelkonna mõisnike hulgast. Ametist keeldumine tõi kaasa kümne riigitaalri suuruse trahvi. Amet kestis kolm aastat. Vast kõige

Ausamba püstipanek 1939. aastal.

tuntum eestseisja on olnud kindral Herman Jensen von Bohn, kes abielludes Catharina von Breverniga, sai Maardu mõisnikuks 1729. aastal. Nad mõlemad olid hariduse- ja kultuurilembelised ning tänu neile ilmus ka esimene eestikeelne piibel 1739. aastal, sest just nemad andsid suurema osa trükikuludeks läinud rahast. Piibel jäi ligemale sajandiks ainsaks raamatuks, kust lapsed lugema õppisid. Piiblit trükiti üle 6000 eksemplari, müüdi alla poolte ja jäi jäänud kinkis mõisaproua koolidele ning Jõelähtne ja Harju-Jaani kirikutele. Piiblite müügist moodustati koguduste juurde vaeste ning andekate laste koolitamiseks toetusfondid.

Kolmeks aastaks valiti kiriku juurde ka kaks talupojaseisusest võõrmundrit. Enamasti saksa pastooritel oli nende kaudu pärima maarahvaga asju ajada. Pastori otseseks abiks jumalateenistuste läbiviimisel oli aga köster. Pastori ja köstri ülalpidamine jäi suure osas koguduse liikmete peale. Köstri hooleks jäi ka koolihariduse andmine. Vast kõige tuntum ja austatum köster oli vana Jakumberg.

Kirikuga ei olnud inimesed seotud ainult jumalateenistuse kaudu. Pärisorjuse rasketel aegadel oli ka kirik üks selle süsteemi osa ning teatud määral kandis ta ka kohtumõistmise rolli. Jumaliku seaduse vastu hakkajad said karistada. Näiteks eestlane, kes astus kuuenda kuu vastu, see tähendab rikkus abielu, pidi kirikule maksma 4 riigitaalrit, sakslane sama asja pärast aga 50. Peale selle pidi teiste juuresolaval altari ees Jumala andestust paluma ja lubama, et ta enam nii ei tee.

Kirik ja rahvas on seotud olnud ka koolihariduse kaudu. Esimesed kooliõpetajad olid tavaliselt köstrid ja pastoorid, kes ärgitasid maarahvast lugema õppima. Juba rootsi ajal rajati Jõelähtne kiriku juurde mõnagi köstrikooli sarnast ja selle eestvedajaks oli pastor Wilcken. Tema palvel lubas mõisnik ühel naistalival, kes ise lugema õppinud linna teenijaametit pidades, Prangli saarel lapsi õpetada. Need olid esimesed sammud rahva lugema õpetamisel Jõelähtne kihelkonnas.

Kirik, mis seal salata, oli olemoodi seotud ka lähedal asuva kortsiga – õigem oleks öelda küll vastupidi. Jõelähtne kihelkonnas oli 19. sajandi lõpul üheksa kõrtsi. Tallinna poolt tulles oli Niida neist viies ja ainult verst maad kirikust eemal. Et niida kõrts üks suuremaid ja tähtsamaid oli, selles kirikut süüdistada ei saa, aga tõsi on see, et enam kui

teised lõikas Niida tulu pühapäeviti.

Teised usud

Üldiselt puudutavad mitmesugused usulikumised Jõelähtne kihelkonda vähe. Märkimata ei saa siiski jätta vene rahvusest õigeusklikke, kelle kogukonnad elasid Parasmäel ja Venekülas. Selle usu nimel tehti 19. sajandi lõpus kõva propagandat, kuid massilist õigeusku minemist meie kihelkonnas ei esinenud. Ei leidnud Jõelähtne kihelkonna rahva hulgas kuigi suurt vastukaja ka Kuusalu kihelkonnas tegutsenud prohvet Maltsvet (Juhan Leinberg), kes suhtus vaenulikult kõigisse teistesse uskudesse ning kuulutas enese oma ainuõigena. Siiski olevat just siinkandis kõrtsimehena töötades toimunud tema “ärkamine”. Jõelähtmest lahkudes hakkas ta kuulutama usku, mis kutsus üles loobuma sealih ja soola tarvitamisest, lahti ütlema värviliste riiete kandmisest ning minema soojale maale, kus ees ootamas pudrumäed. Tema järgi mindi üheskoos ka Lasnamäele “valget laeva” ootama, kust aga pärast ootamist peagi haigete ja nälgjastena koju tagasi saabuti.

On teada ka üks mees, kes asja pisut tõsisemalt võttis, ja see oli Saha vallakooli õpetaja Räits. Fanaatlisel Räitsal oli ka kaks naisjüngrit, kellega koos lähemate kirikute väravates jutlustamas käidi. Ka Jõelähtne kiriku värava juurest on neid pastori käsu peale minema actud. Räits nõudis inimestelt soolase ja hapu toidu söömisest loobumist, kuna see toit polevat Jumala loodud. Leivatükk tuli enne söömist vette kasta, sest nii puhastavat leiba ka Jumal. Oma pooldajate ristimisel pidid kõik kastma end külma veega täidetud tündrisse. Sellise tembutamise peale olevat Räitsa lollakaks tembelatud ja ta kooliametist lahti lastud. Räits ja veel mõned Rae kandi inimesed olevat seepeale Simbirskisse välja rännanud.

See kirik võiks vesta veel väga paljust. On ju selle müürid näinud rõõmu vastsündinud laste ristsetel, õnne noorpaaride laulatustel, aga ka kurbust ja lootust lähedaste ärasaatmisel. Tervete põlvkondade elud on kulgenud läbi selle pühakoja. Nõnda ta seisabki siin tumma tunnistajana, olles sillaks mineviku ja oleviku vahel.